

Błażej Muzolf*, Piotr Kittel**, Przemysław Muzolf

Sprawozdanie z prac badawczych na wielokulturowym kompleksie osadniczym w miejscowości Smólsk, stanowisko 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie

Abstract

Muzolf B., Kittel P., Muzolf P. 2012. Report on research work in a multicultural settlement complex in Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. *Raport 2007-2008* (1). Warszawa, 43-64.

Research in the Smólsk site 2/10 (AZP 48-47/9, 43), Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship, was carried out in the years 2008-2009 by a team of the Professor Konrad Jażdżewski Foundation for Archaeological Research from Łódź, under the supervision of B. Muzolf. It is a multicultural settlement complex, the basis of which are settlement and cemetery objects and materials of Neolithic cultures. Two settlements of the Linear Band Pottery culture from the Gniechowice-Zofipole phase, and the music note phase were recognised, along with settlements/campsites of the Stroked Pottery culture, the settlement of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture, as well as the settlements and a skeleton graveyard of the Funnel Beaker culture from the Sarnowo and the early Wiórek phases. A rather small settlement of the Iwno and the Trzciniec cultures come from the early periods of the Bronze Age. The settlement of the eastern Greater Poland group of the Lusatian culture provided numerous objects and materials. The youngest find is the discovery of graves of the Przeworsk culture with Jastorf elements, e.g. a ball clasp.

Keywords: Late Paleolithic/Early Mesolithic, Neolithic, Early Bronze Age, Older Bronze Age, Late Bronze Age, Early Iron Age, La Tène period, Middle Ages, modern period, Linear Band Pottery culture, Stroked Pottery culture, Brześć Kujawski group of the Lengyel culture, Funnel Beaker culture, Iwno culture, Trzciniec culture, Lusatian culture, Jastorf culture, Przeworsk culture, settlement, graveyard

Stanowisko 2/10 w miejscowości Smólsk (AZP 48-47/9, 43), gm. Włocławek zostało objęte ratowniczymi badaniami archeologicznymi w związku z realizacją inwestycji – autostrady A-1. Prace badawcze przeprowadziła na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego z Łodzi, pod kierunkiem mgr Błażeja Muzolfa, z ekipą merytoryczną w podstawowym składzie: mgr Monika Frączak, mgr inż. Przemysław Muzolf, oraz dr Piotr Kittel z Zakładu Czwartorzędu Uniwersytetu Łódzkiego. Nadzór merytoryczny nad przebiegiem prac oraz konsultacje naukowe sprawował prof. dr hab. Ryszard Grygiel.

Stanowisko poddane badaniam, zlokalizowane jest na wschód od zabudowań wsi Smólsk i na południowy-zachód od dzielnicy Włocławka – Michelina (Ryc. 1).

Prace terenowe trwały od 7 kwietnia do 16 grudnia 2008 roku i po przerwie zimowej były kontynuowane od 21 kwietnia do 14 lipca 2009 roku. W tym czasie badaniami objęto obszar pozostający w kolizji z projektowaną autostradą o powierzchni 867,37 arów (Ryc. 2). Odslonięcia powierzchni stanowiska dokonywano sukcesywnie sprzętem zmechanizowanym. Wszelką dalszą eksplorację, tak nawarstwień, jak i obiektów, wykonywano ręcznie. Eksplorację stanowiska prowadzono w siatce arowej, z podziałem na hektary oznaczone od A do U. Dokumentację w formie rysunkowej wykonywano w skali 1:20, jak również w szczególnych przypadkach w skali 1:10 (np. pochówki). Uzupełniała ją dokumentacja fotograficzna.

Na wstępie należy się jedno wyjaśnienie odnoszące się do nomenklatury tego stanowiska. Przystępując do

* Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, Plac Wolności 14, 91-415 Łódź, e-mail: blazejmuzolf@wp.pl

** Katedra Badań Czwartorzędu, Instytut Nauk o Ziemi, Uniwersytet Łódzki, ul. Narutowicza 88, 90-139 Łódź, e-mail: pkittel@geo.uni.lodz.pl

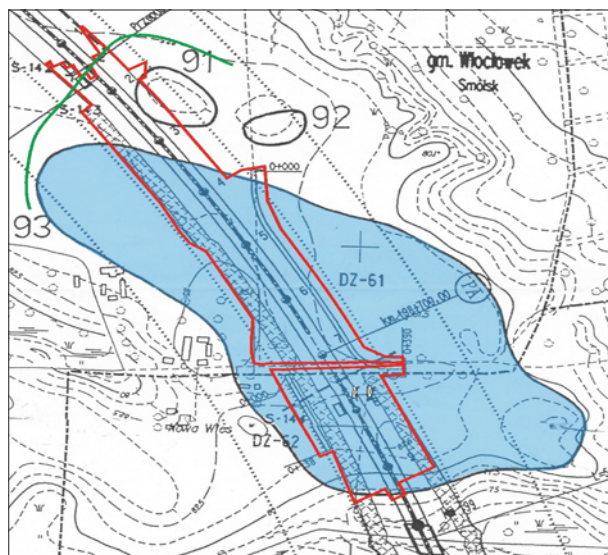

Ryc. 1. Smółsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Lokalizacja stanowiska na mapie Polski

Fig. 1. Smółsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The site's location on the map of Poland

badań w 2008 roku mieliśmy skupić się na stanowisku określonym numerem 2 (AZP 48-47/9), które miało dość płynnie wyznaczony zasięg tak na południu, jak i na północy. W trakcie realizowania badań, w strefie północnej granicy stanowiska 2 okazało się, że obiekty archeologiczne przekraczają tą granicę i kontynuują się dalej. Charakter i chronologia odkrywanych tutaj obiektów oraz zabytków ruchomych dość jednoznacznie wskazywała, że jest to ciąg dalszy stanowiska 2. Jednak w badaniach AZP, jak i w weryfikacyjnych poprzedzających tyżenie przebiegu autostrady, w odległości zaledwie około 20-30 m na północ od hipotetycznej granicy stanowiska 2 wyznaczono niewielkie stanowisko oznaczone numerem 10 w Smółsku (AZP 48-47/43), o powierzchni rzędu 15-20 arów. W wyniku dokonanych odkryć okazało się, że oba stanowiska należy połączyć. Z tego też powodu WUOZ we Włocławku podjął decyzję o rozszerzeniu zakresu prac na stanowisku 2 z włączeniem w ciąg jednolitego wykopu badawczego także obszaru stanowiska 10, pozostającego w kolizji z autostradą. Dlatego też właściwym jest używanie ogólnego oznaczenia dla badanego stanowiska, jako Smółsk stanowisko 2/10.

Ogółem, na przebadanym obszarze odsłonięto 2115 obiektów archeologicznych w postaci: glinianek, jam zasobowych i odpadkowych, dołów postępowych, pochówków ludzkich w gliniankach, grobów szkieletowych jak i ciałopalnych, rowów, pojedynczych palenisk oraz skupisk ceramiki (Ryc. 3, 4). Z warstw i obiektów łącznie wydobyto ponad 63320 przedmiotów zabytkowych, z czego blisko 49 000 (48 266) stanowią fragmenty naczyń ceramicznych. Ponadto, na liczbę 11 819 fragmentów

Ryc. 2. Smółsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Lokalizacja stanowiska

Fig. 2. Smółsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The location of the site

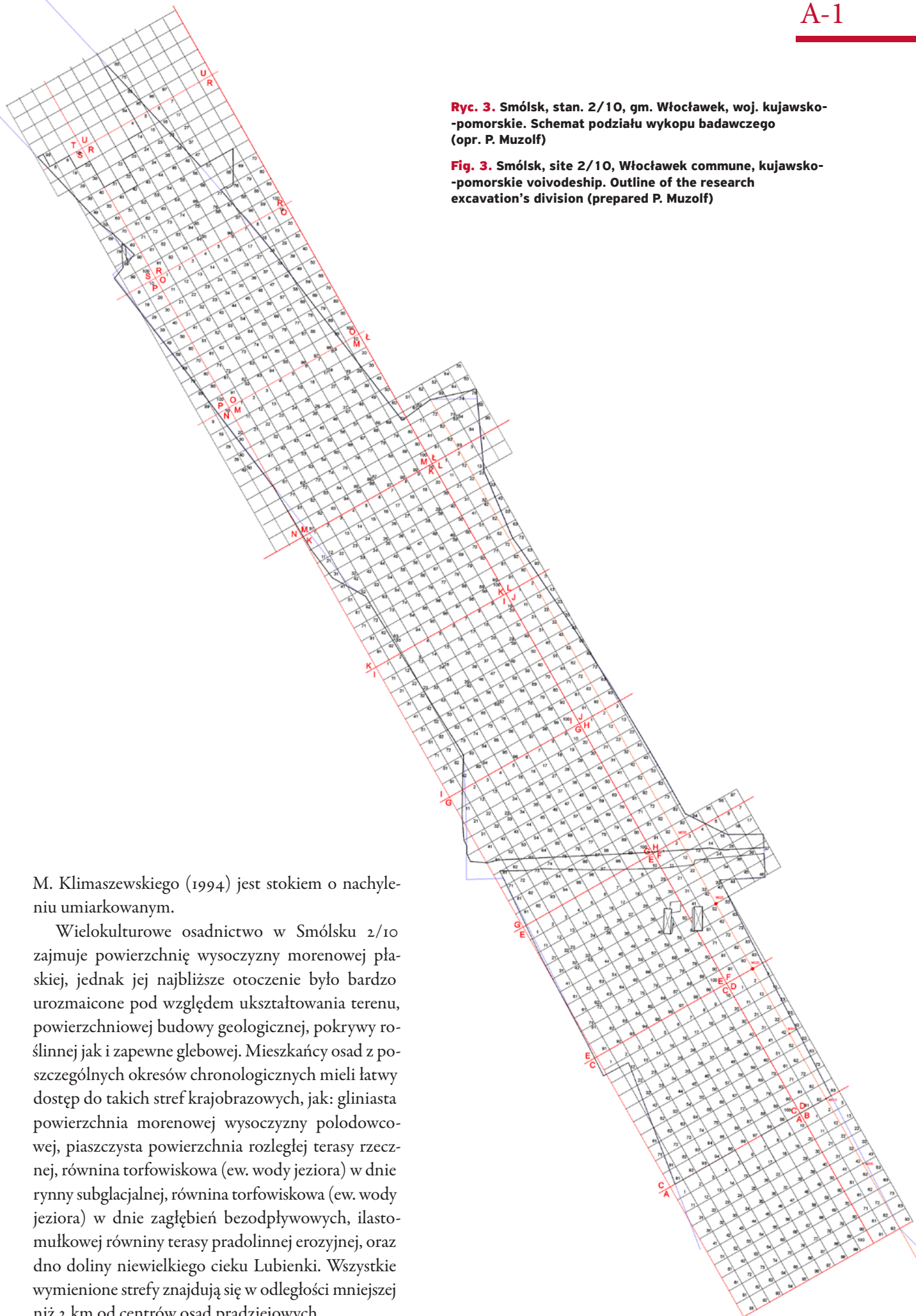
składają się szczątki kostne, zęby i poroża zwierzęce, na kolejne 2930 sztuk składają się wyroby krzemienne, a 292 przedmioty to wyroby kamienne, przedmioty metalowe są nieliczne (9). Powyższe zbiory uzupełnia kilka tysięcy (bez liczenia) fragmentów oraz całych muszli małż. Do końcowej liczby nie wliczono także bryłek polepy.

Pod względem fizycznogeograficznym wg J. Kondrackiego (1994; 2002) obszar badań znajduje się we wschodniej części Pojezierza Kujawskiego (315.57) na granicy z Kotliną Płocką (315.35). Mezoregiony te, wchodzące odpowiednio w skład makroregionu Pojezierze Wielkopolskie (315.5) i Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka (315.3), należą do podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego (314-316) i prowincji Niziu Środkowoeuropejskiego (31). Analogicznie klasyfikacja regionalna wygląda w podziale geomorfologicznym S. Gilewskiej (1986; 1999), przy czym w podziale tym jako makroregion wyróżniana jest Pradolina Warciańsko-Notecka.

Wysoczyzna morenowa Pojezierza Kujawskiego wznosi się w otoczeniu stanowiska maksymalnie do 84-85 m n.p.m. i według P. Molewskiego (2007) stanowi fragment rozległej depresji egzaracyjnej Wysoczyzny Kujawskiej. Na obszarze samego stanowiska archeologicznego wysokości bezwzględne dochodzą do 82 m n.p.m. Stanowisko zajmuje niewielką lokalną kulminację wysoczyzny, w bezpośrednim sąsiedztwie krawędzi Kotliny Płockiej oraz wkracza na górną część stoku opadającego ku zagłębieniu bezodpływowemu. Na środkową część tego stoku o nachyleniu osiagającym 5 stopni stanowisko nie wkracza, a który według klasyfikacji

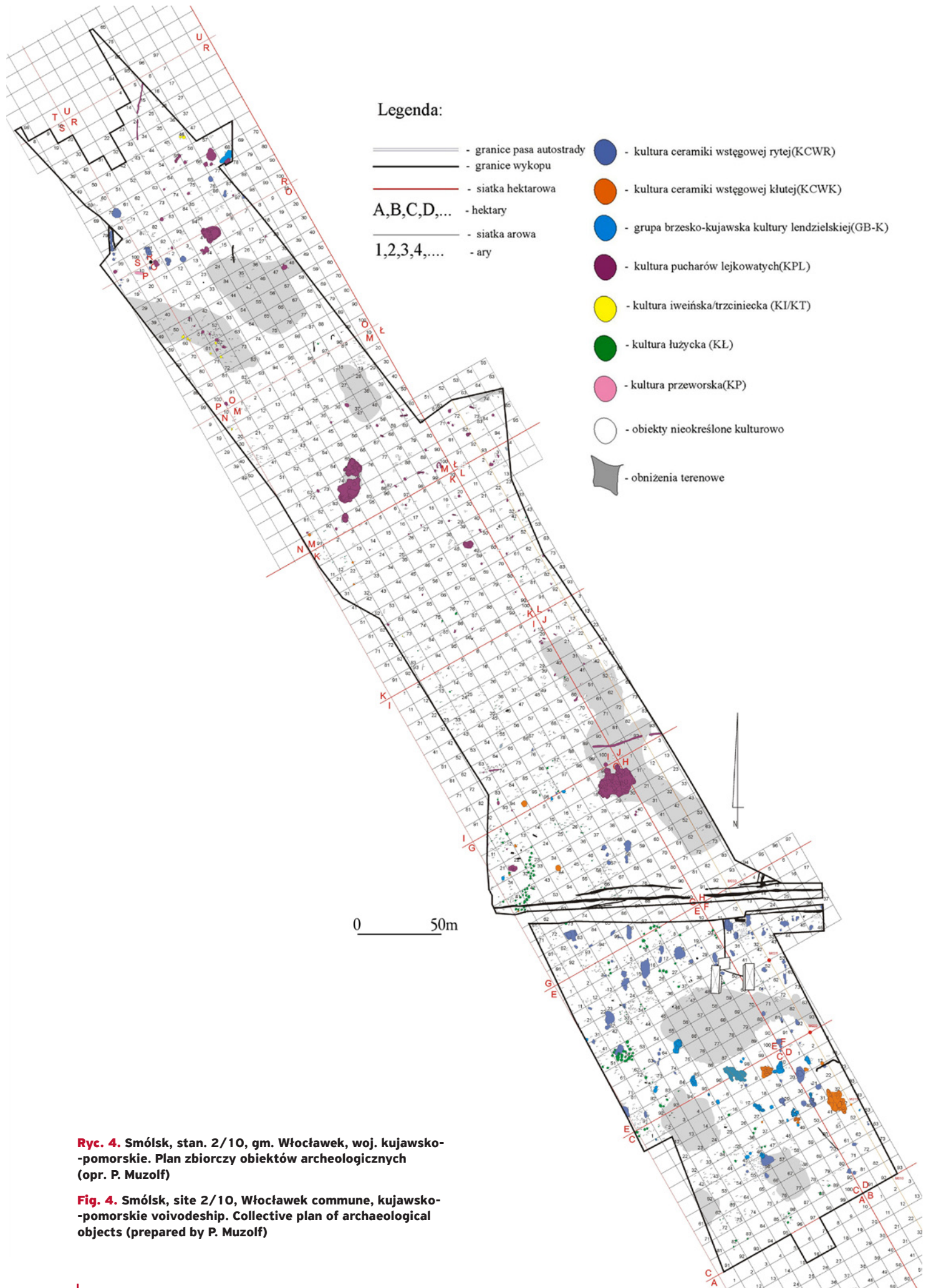
Ryc. 3. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Schemat podziału wykopu badawczego (opr. P. Muzolf)

Fig. 3. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Outline of the research excavation's division (prepared P. Muzolf)

M. Klimaszewskiego (1994) jest stokiem o nachyleniu umiarkowanym.

Wielokulturowe osadnictwo w Smólsku 2/10 zajmuje powierzchnię wysoczyzny morenowej płaskiej, jednak jej najbliższe otoczenie było bardzo urozmaicone pod względem ukształtowania terenu, powierzchniowej budowy geologicznej, pokrywy roślinnej jak i zapewne glebowej. Mieszkańcy osad z poszczególnych okresów chronologicznych mieli łatwy dostęp do takich stref krajobrazowych, jak: gliniasta powierzchnia morenowej wysoczyzny polodowcowej, piaszczysta powierzchnia rozległej terasy rzecznej, równina torfowiskowa (ew. wody jeziora) w dnie rynny subglacialnej, równina torfowiskowa (ew. wody jeziora) w dnie zagłębień bezodpływowych, ilasto-mułkowej równiny terasy pradolinnej erozyjnej, oraz dno doliny niewielkiego ciekę Lubienki. Wszystkie wymienione strefy znajdują się w odległości mniejszej niż 2 km od centrów osad pradziejowych.

Ryc. 4. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan zbiorczy obiektów archeologicznych (opr. P. Muzolf)

Fig. 4. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Collective plan of archaeological objects (prepared by P. Muzolf)

Ryc. 5. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiału krzemienego z obiektu 36 (fot. W. Pohorecki)

Fig. 5. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of flint material from object 36 (photo by W. Pohorecki)

Pozyskane materiały archeologiczne po przeprowadzeniu analizy technologiczno–morfologicznej oraz stylistycznej jak i odkryte obiekty możemy przypisać do kilku poziomów chronologiczno-kulturowych, które omówimy skrótowo, poczynając od najstarszych.

Pierwszy poziom, wyznaczają wyroby krzemienne, które łączymy ze schyłkowym paleolitem lub wczesnym mezolitem (opinia autora opracowania tego zespołu D. K. Płazy). Jest to zespół czterdziestu artefaktów w postaci 3 wiórów, 16 odlupków, 19 półtyłczaków oraz 2 zatępców, pozyskanych z obiektu 36, a wykonanych z krzemienia bałtyckiego (Ryc. 5).

Drugi poziom wyznaczają obiekty i wyroby ceramiczne, krzemienne, kamienne oraz kościane kultury ceramiki wstęgowej rytej (dalej: KCWR). Ze względu na ilość obiektów oraz chronologię materiałów zabytkowych jest to podstawowy poziom chronologiczno – kulturowy na badanym stanowisku. Do KCWR zaliczono 114 obiektów (z materiałem zabytkowym, do której to liczby należy jeszcze doliczyć bliżej nie określoną liczbę dołów postępujących, które wchodziły w skład budynków mieszkalnych tego poziomu) oraz pozyskano 20 094 fragmentów i całych naczyń (w liczbie 21). Liczbę tę uzupełniają kilkaset wyrobów krzemienych, kamiennych (m.in. tłuczki – rozcieracze, ciosła itd.) i 2766 fragmentów pozostałości zwierzęcych. Wśród obiektów wyróżniono rozległe glinianki o powierzchni do 100 i powyżej 100m², z bogatym materiałem ceramicznym i krzemienym, szereg jam przydomowych, otaczających budowle słupowe, jak również inne jamy zasobowe i odpadkowe. Obiekty KCWR występują w dwóch skupiskach, oddalonych od siebie o około 400-500 m (Ryc. 4), tworząc dwie osady północną i południową, o zróżnicowanej chronologii. Na południową, tworzącą większy kompleks, składa się 20 ugrupowań obiektów w których upatrujemy potencjalnych, różnoczasowych zagród. Jedynie w odniesieniu do trzech z nich mamy do czynienia z czytelniejszymi (lepiej zachowanymi) układami dołów postępujących, które umożliwiają rekonstrukcję istniejących tutaj budynków. Budynki te możemy zaliczyć do kategorii

domów małych, o długości rzędu 15-16m i szerokości do 6m. Natomiast na osadę północną, rozpoznaną w znacznie mniejszym zakresie, składają się obiekty, które mogą wchodzić w skład jedynie trzech zagród (w odsłoniętej części osady).

Przeprowadzona analiza materiałów ceramicznych pozwoliła jednoznacznie stwierdzić, że na obu osadach mamy do czynienia z materiałami zaliczanymi do wyróżnianych na naszym terenie faz: IA – gniechowieckiej, IB – zofińskiej oraz ogólnie fazy II nutowej. Ze względu na liczebność materiałów nie jesteśmy w stanie zaprezentować w tym miejscu znaczącego ich wyboru. Dlatego też strona ilustracyjna obejmuje tylko przykładowe materiały z kilku obiektów osady południowej (Ryc. 6, 7) i północnej (Ryc. 8). Warto zwrócić uwagę na pierwsze naczynia z obszaru Polski, na których jednoznacznie identyfikujemy podstawowy element zdobniczy, który posłużył do wydzielenia tzw. fazy aczkowej w Czechach, w postaci przypominającej literę A, a która odpowiada fazie zofińskiej w Polsce i Flomborn w Austrii (Ryc. 6:14). Niewątpliwie sensacyjnym odkryciem związanym z KCWR jest odsłonięcie i wyeksplorowanie do dna ponad 5 metrowej głębokości studni – obiektu 1709. Jest to pierwsze publikowane odkrycie najstarszego takiego urządzenia tejże kultury w Polsce. Samą studnię o okrągło-owalnym przekroju poziomym, wydrążono w glinie zwałowej i zapewne z tego powodu była ona pozbawiona jakichkolwiek śladów konstrukcji wzmacniających ściany. Najbardziej doniosłym odkryciem jest pozyskanie z jej wnętrza 21 całych, lub też tylko lekko uszkodzonych naczyń w postaci: putni/amfor, mis, czarek i waz (Ryc. 7).

Szereg z nich jest pokryta ornamentem rytym. Na szczególną uwagę zasługuje naczynie na trzech nóżkach z długą szyją, ornamentowane współśrodkową (wirującą) podwójną wstęgą/spiralą. Wszystkie formy, jak i zdobniczość naczyń wykazuje cechy stylistyki najstarszych horyzontów gniechowicko-zofipolskich KCWR w Polsce. Z osady północnej pochodzą natomiast głównie materiały z fazy nutowej. Inwentarz jednego z obiektów tej osady wraz z datą C14 prezentujemy w tym miejscu. Składają się nań naczynia w postaci $\frac{3}{4}$ kulistych czarek z wątkami zgeometryzowanymi, jak i falistymi/esownicami z nutkami (Ryc. 8:1-18), duże naczynia kuchenne zdobione motywem „deszczu” (Ryc. 8:23) lub układami odcisków palcowo-paznokciowych (Ryc. 8:19-21, 26) oraz inne naczynia, m.in. tzw. kominek/sitko (Ryc. 8:28).

Dla szeregu obiektów uzyskano kilkanaście dat C14 wykonanych metodą tradycyjną w pracowni Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi oraz metodą AMS w pracowni poznańskiej. Najstarsze z nich oscylują około lat 5300-5200 BC, a najmłodsze około 5000 BC. Ze względu na rangę odkryć, ilość materiałów i ich chronologię oraz rozległość osady KCWR na stanowisku 2 w Smółsku, jawi się ono jako najważniejsze stanowisko tejże kultury na Niżu Polskim, ale także jedno z najważniejszych w Polsce.

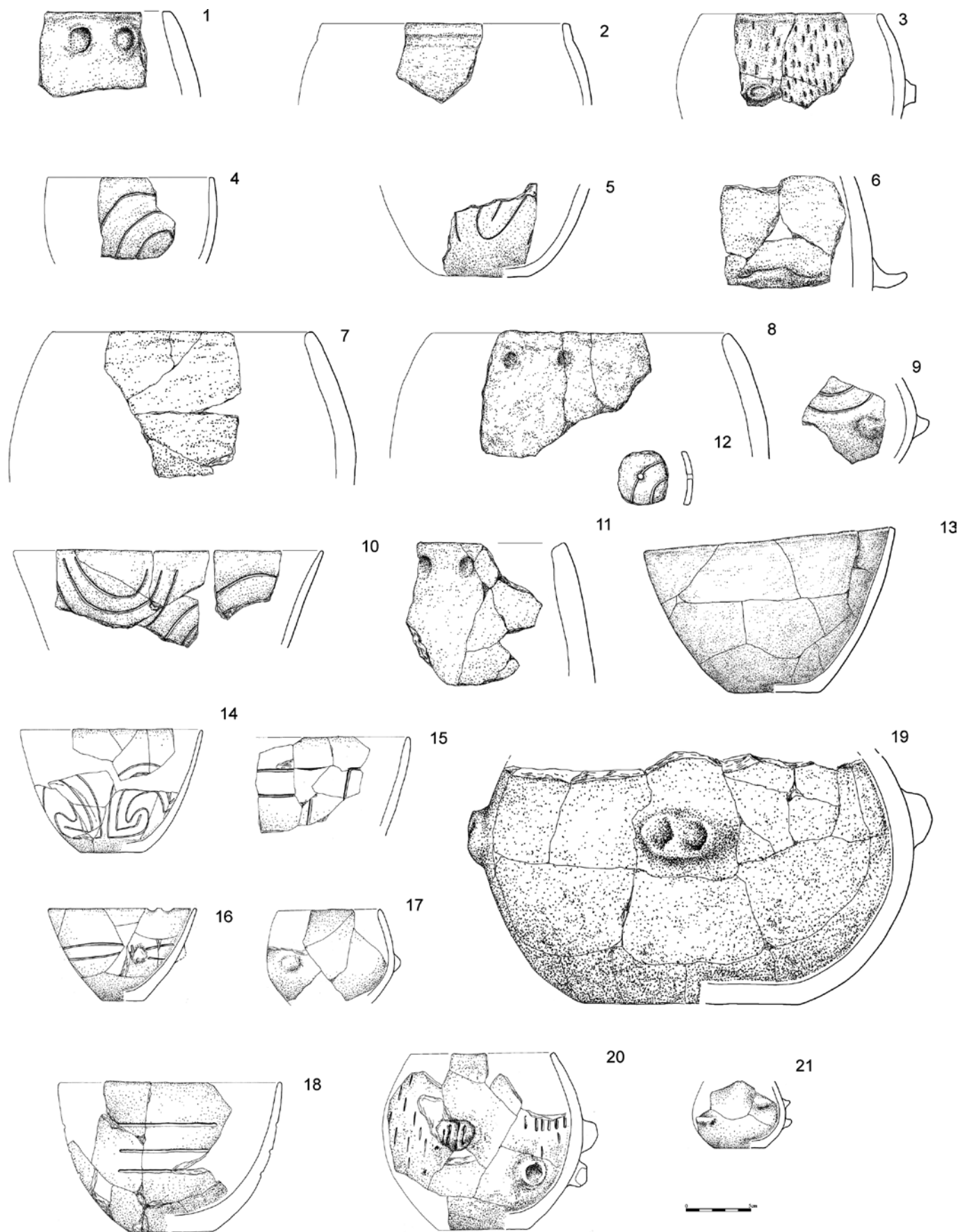
Trzeci poziom chronologiczny tworzą materiały zaliczane do następnej jednostki kulturowej wczesnego neolitu, jaką jest kultura ceramiki wstęgowej klutej (dalej: KCWK). Z tym poziomem łączymy 23 obiekty, w postaci: glinianek, jam zasobowych, dołów postępujących i jednego grobu szkieletowego (Ryc. 4) oraz 6049 fragmentów naczyń, kilkaset wyrobów krzemienych, wytworów kamiennych a także liczne szczątki zwierzęce. Obiekty KCWK tworzą w obrębie wykopu, trzy skupiska, które są zapewne pozostałością trzech niezależnych organizmów osadniczych. Pierwsze z nich, największe (południowe), jest być może pozostałością po niewielkiej osadzie. Natomiast dwa kolejne (środkowe i północne), to być może relikty dość krótkotrwałych obozowisk. Niezwykle trudne jest ściśle wyróżnienie poszczególnych obiektów KCWK ze względu na nakładanie się na nie także młodszych, następnej jednostki kulturowej, którą jest grupa brzesko – kujawska.

Prezentację i omówienie materiałów skupimy na wyborze zabytków z pojedynczych jam w danym skupisku. W skupisku południowym na szczególną uwagę zasługuje glinianka oznaczona numerem 1000, która dostarczyła kilku tysięcy fragmentów naczyń (Ryc. 9). Stylistyka zdobnictwa tychże naczyń, jak również ich formy wskazują, że w tym wypadku mamy do czynienia z młodszym horyzontem w rozwoju KCWK, który

można jednoznacznie łączyć z fazą IVb oraz fazą V, według podziałów M. Zapotockiej (1970). Wśród pozyskanych naczyń na szczególną uwagę zasługują puchary na wysokich (pustych) stopkach o czworokątnej czaszy, bogato zdobione ornamentem klutym (Ryc. 9:4) oraz naczynie czworoboczne na czterech nóżkach, również bogato zdobione motywami klutymi i wąskim ścięciem bruzdowym, przypominającym odcisk sznura. Takie naczynia, a szczególnie puchary o czworobocznej czaszy są uznawane za jednoznaczny wpływ z kręgu nadcisańskiego i kultury polgarskiej (m.in. grupy Herpaly), czego przykładem są puchary zdobione malowaniem odkrywane w grupie samborzecko – opatowskiej i kulturze malickiej w Małopolsce (Kaczanowska, Kozłowski 2006, 27, 28, ryc. 2.16; Kadrow 2006, 67, 72, ryc. 2.9). Licznie reprezentowane są również zdobione misy (Ryc. 9:9), tzw. pucharki typu śląskiego (Ryc. 9:3), formy wianienkowate (Ryc. 9:6) oraz naczynia kuchenne (Ryc. 9:8). Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na pucharzek zdobiony układami rytymi, które odpowiadają układem klutym (Ryc. 9:3), jak również na fragmentarycznie zachowaną amforę typu Pysząca (Ryc. 9:5). Bardzo charakterystycznym składnikiem tychże inwentarzy są także formy amfor o cylindrycznych wylewach, uznawane za wyroby schyłkowej KCWK (także bogato zdobione na początku motywami klutymi), które znajdują swoje jednoznaczne odpowiedniki na innych stanowiskach kujawskich (Grygiel 2008), ale także w Ziemi Chełmińskiej (Kirkowski, Sosnowski 1994, ryc. 6; 7:1-5, 7) na Pomorzu (Felczak 2007, ryc. 2a; 4a, b, j; 5a) czy także w odległej Równinie Dolnej na Mazurach (Rybicka, Wysocki 2002-2003, tabl. II:1, 2, 5).

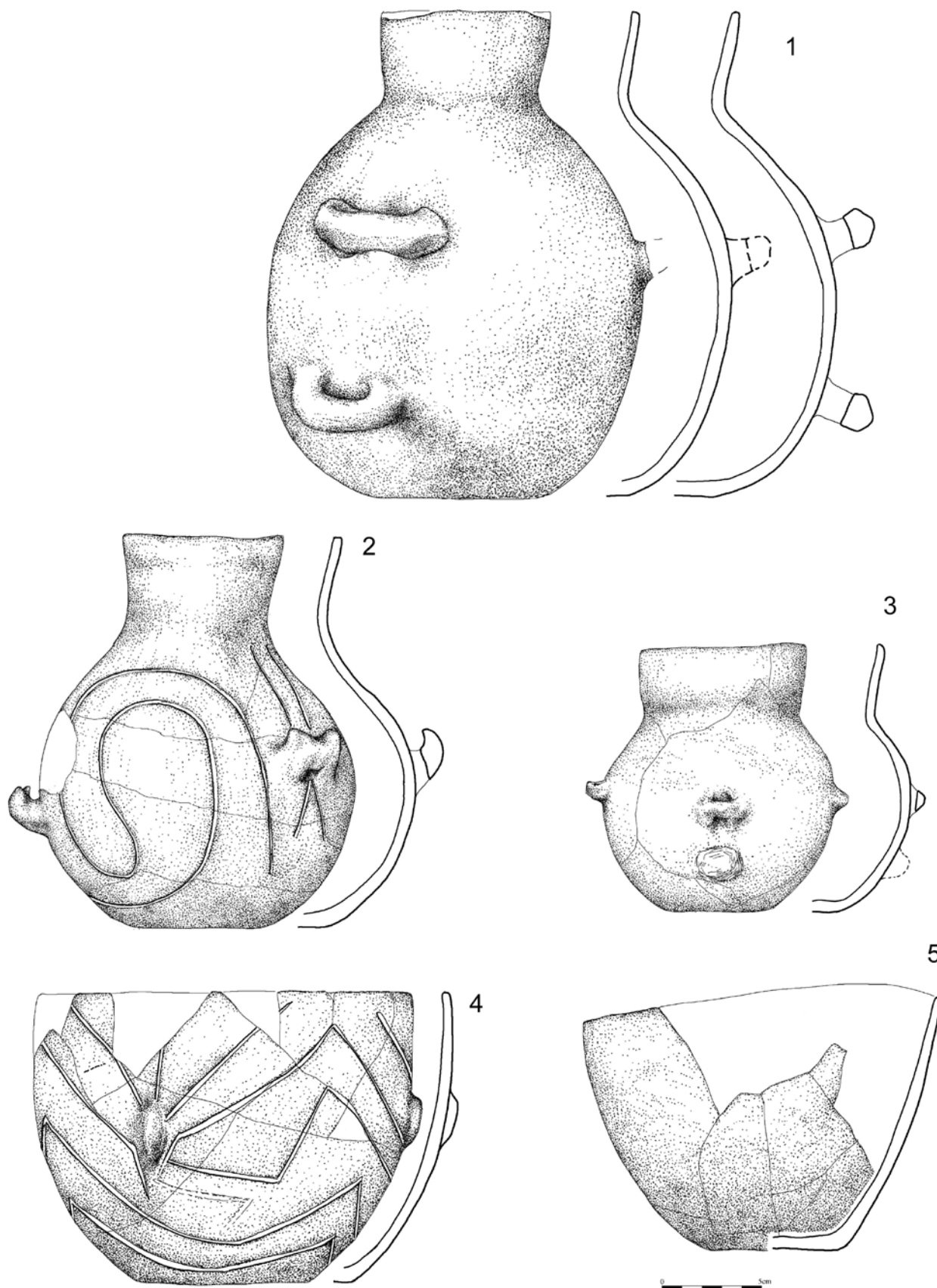
Trzeba stwierdzić, że w pozyskanych materiałach niewątpliwie można wskazać na występowanie elementów, które wskazują, z jednej strony na powiązania z Małopolską (grupa samborzecko – opatowska, grupa/kultura malicka), a z drugiej, z Dolnym Śląskiem (pucharki typu śląskiego, amfora typu Pysząca). Ale ponadto mamy tutaj do czynienia także z ewidentnymi wpływami z kręgu rösseńskiego, czego przykładem jest niewątpliwie zastosowanie w ornamentyce tzw. podwójnego stempla, ścięgu bruzdowego, bogactwo zdobnictwa płaszczynowego, a także zapewne fragment topora z otworem oraz gliniane naśladownictwa bransolet, m.in. marmurowych.

Prezentowane materiały wykazują w pierwszym rzędzie daleko idące zapożyczenia form z kręgu kultury lendzielskiej. Materiały z osady i obozowisk smółskich jednoznacznie odpowiadają stylistyce materiałów z tak znanych stanowisk, jak Węgierce i Konary (Czerniak 1978). W takiej sytuacji schyłkowa faza KCWK na Niżu jawi się nam, jako jednostka kulturowa o wybitnie

Ryc. 6. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury ceramiki wstęgowej rytej z obiektów osady południowej: (1-6) obiekt 17; (7-12) obiekt 31; (13) obiekt 909; (14-17) obiekt 19; (18) obiekt 20; (19-21) obiekt 53 (rys. E. Górską)

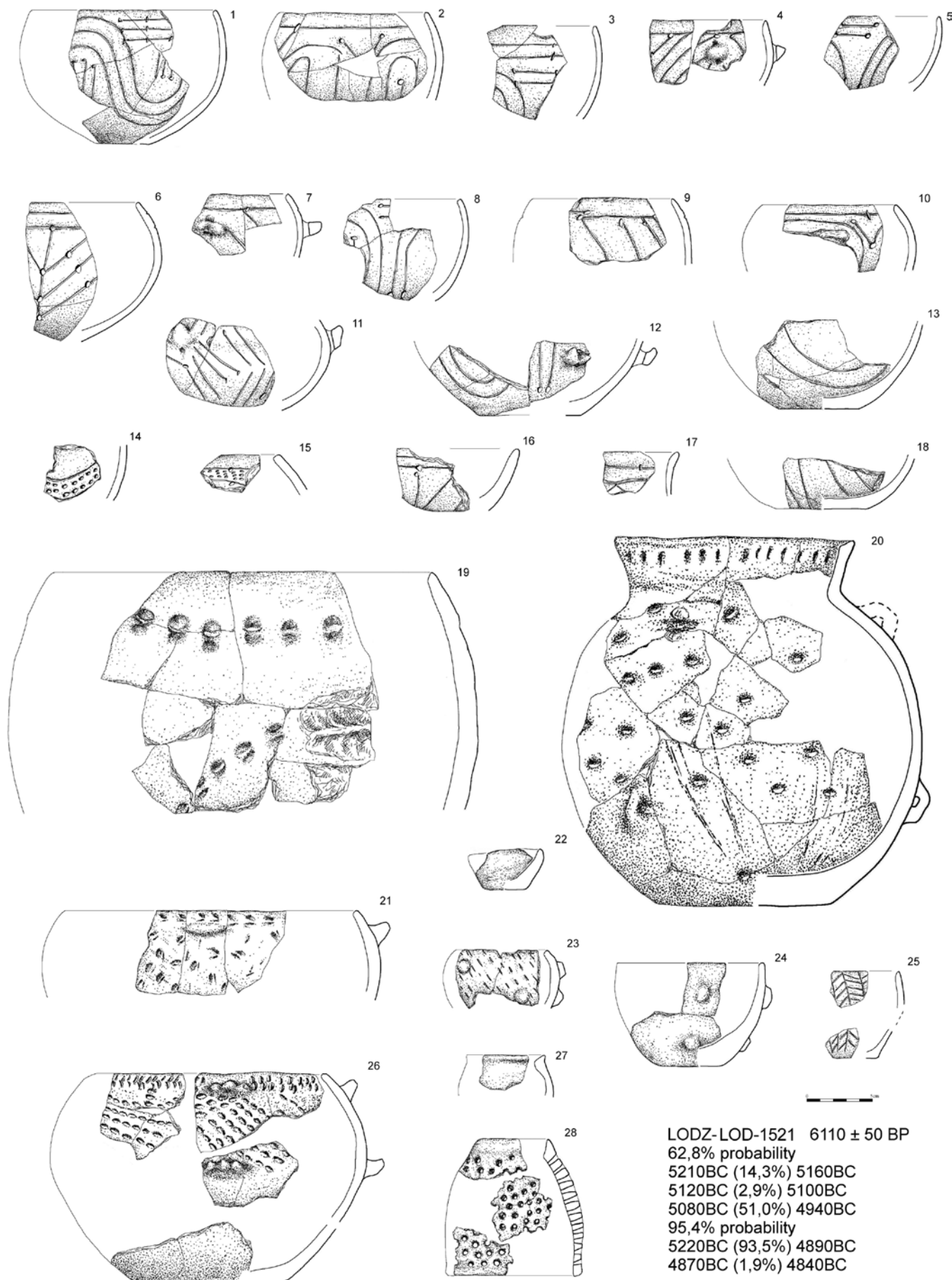
Fig. 6. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Linear Band Pottery culture from the objects of the southern settlement: (1-6) object 17; (7-12) object 31; (13) object 909; (14-17) object 19; (18) object 20; (19-21) object 53 (drawing by E. Górską)

Ryc. 7. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury ceramiki wstęgowej rytej z obiektu 1709 – studnia (rys. E. Górską)

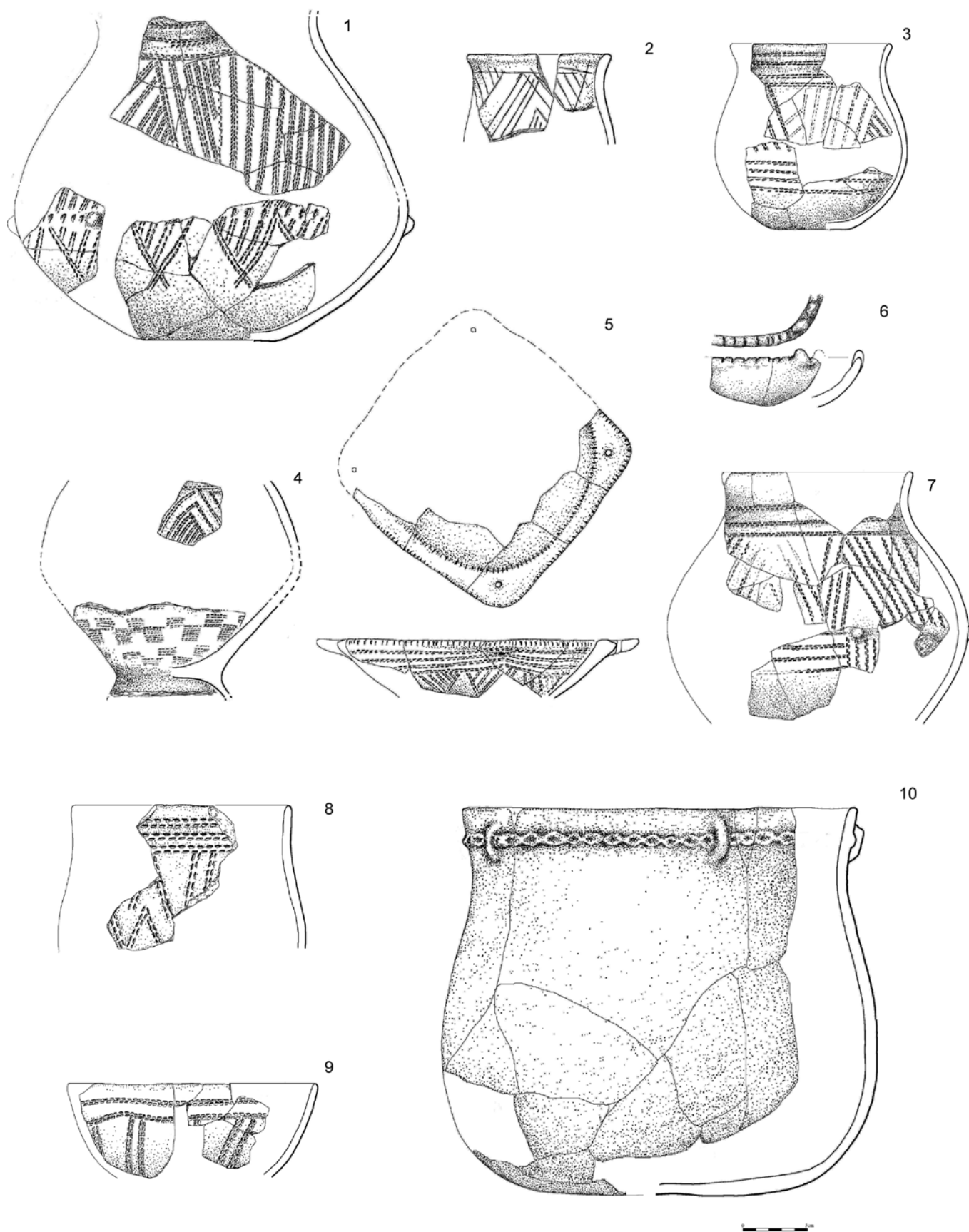
Fig. 7. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Linear Band Pottery culture from object 1709 – the well (drawing by E. Górską)

Ryc. 8. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury ceramiki wstęgowej rytej z obiektu 1391 z osady północnej wraz z datowaniem (rys. E. Górską)

Fig. 8. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Linear Band Pottery culture from object 1391 from the northern settlement with dating (drawing by E. Górską)

Ryc. 9. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury ceramiki wstęgowej kłutej z obiektu 1000/warstwa górna (1-6), nisza D (7) skupisko I; obiekt 78 (8-10) – skupisko II (rys. E. Górską)

Fig. 9. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Stroked Pottery culture from object 1000/upper layer (1-6), niche D (7) concentration I; object 78 (8-10) – concentration II (drawing by E. Górską)

synkretycznym charakterze, wykazująca wielokierunkowe powiązania kulturowe, w której elementem łączącym jest jeszcze nagminne wykorzystywanie wątków ornamentacyjnych wykonywanych techniką kłutą. Niewątpliwie bardzo istotnym elementem jest fakt, że materiały KCWK często współwystępują w wielu obiektach z materiałami kolejnej jednostki kulturowej, jaką jest grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej (dalej: GBKKL) wyznaczająca czwarty poziom chronologiczny.

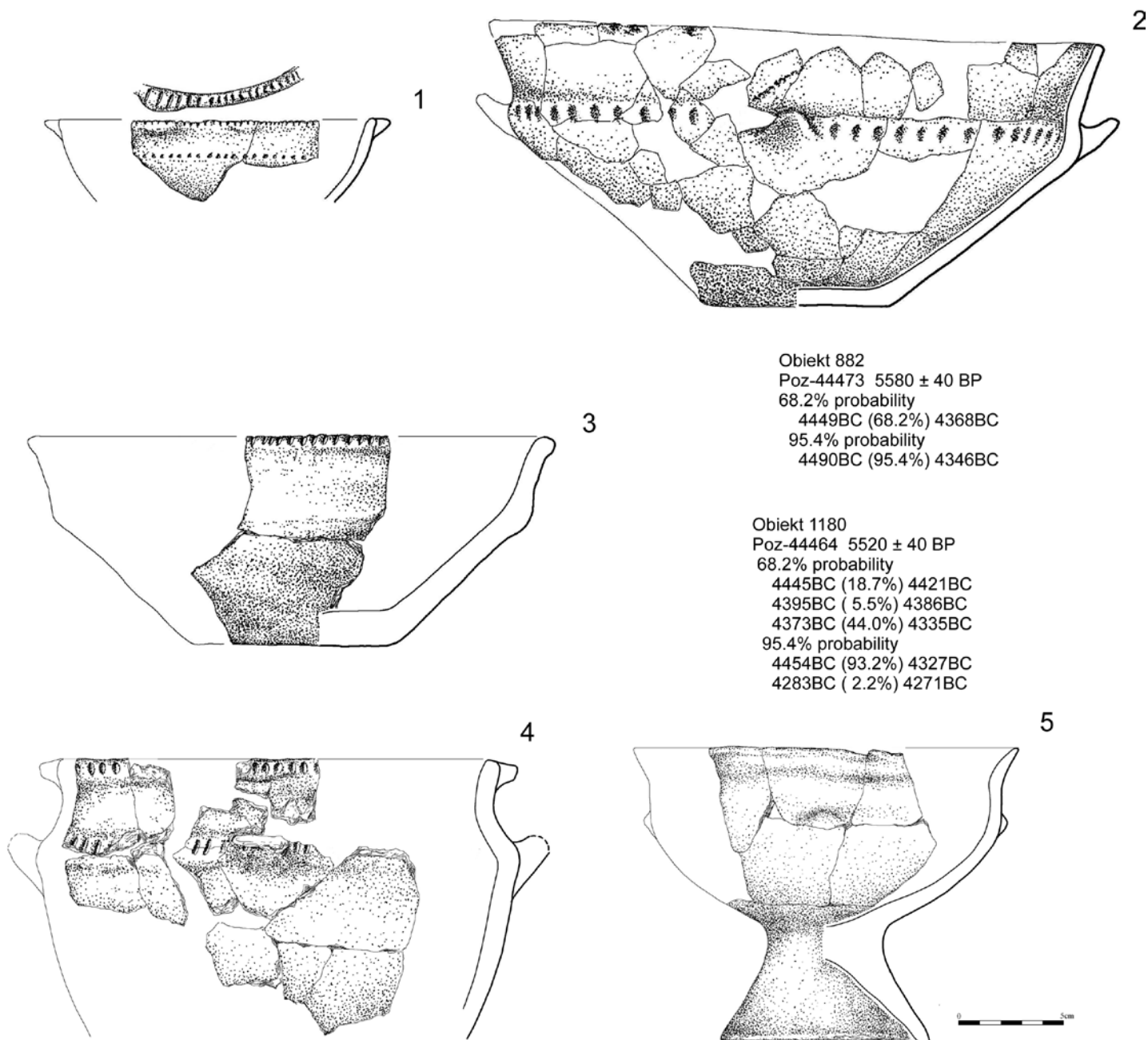
Do tego poziomu zaliczyliśmy 26 obiektów, w postaci glinianek, jam i 7 pochówków ludzkich, nie uwzględniając potencjalnych dołów posłupowych po konstrukcjach domów słupowych, oraz 4981 fragmentów naczyń glinianych, liczne wyroby krzemienne, kamienne i zwierzęce pozostałości kostne. Obiekty zaliczone do GBKKL tworzą dwa skupienia, południowe, większe, które może być pozostałością osady oraz północne, znacznie mniejsze, będące być może pozostałością obozowiska, lub śladem eksploatacji terenu (Ryc. 4). Bogaty zespół ceramiczny reprezentują m.in. amfory i różnorodne misy (Ryc. 10:1-3). Licznie notowane jest zdobienie karbowaniem lub też odciskami palcowymi krawędzi wylewów, zwłaszcza garnków i mis. Notujemy także puchary na pustych stopkach w klasycznym lendzielskim wydaniu (Ryc. 10:5). Niezbyt liczne egzemplarze naczyń są zdobione pod wylewem, lub na brzuścu pojedynczymi lub też podwójnymi szlakami zdobniczymi wykonanymi w technice odciskania (stempla), „złamanym” partykiem (Ryc. 10:2), czym nawiązują do tzw. stylistyki górowskiej, „grupy górowskiej”, będącej uznawaną za wschodni odłam kręgu rösseńskiego. Na kierunek zachodni także wskazuje fragment z ornamentem tzw. drutu kolczastego.

Z tym poziomem łączymy także 7 odkrytych pochówków ludzkich, które zostały złożone w dwóch typach grobów. Dwa z nich to intencjonalnie wykopane groby (typ I) o formie czworobocznej, natomiast 5 pochówków zostało odsłoniętych w partiach spągowych glinianek (typ II). Brak było przy nich zazwyczaj intencjonalnego wyposażenia. W pochówku z obiektu 476 typu I, odkryto jeden paciorek miedziany i kilka rurkowatych wykonanych z kości. Jeden z pochówków złożony (?) w gliniance, zwraca szczególną uwagę ze względu na odkrycie jedynie czaszki bez żuchwy, przy której znaleziono kościane, miniaturowe wyobrażenie być może siekierki lub też trójkątnej zawieszki z urwanym zwieńczeniem. Inny pochówek sytuowany w jednej z nisz rozległej glinianki (obiekt 1000) zwracał uwagę ekspresją złożonych (wrzuconych) zwłok, przygniecionych kilkoma dużymi kamieniami eratycznymi. Kolejny pochówek z glinianki (obiekt 789) krył szczątki dwóch osobników.

W trakcie badań nie odkryto śladów po klasycznych, trapezowatych domach z wyraźnymi rowami fundamentowymi, które mogły ulec całkowitej degradacji. Natomiast nie ulega wątpliwość, iż szereg dołów posłupowych należy wiązać z budownictwem słupowym tejże grupy kulturowej.

W podsumowaniu możemy stwierdzić, że pozyskane materiały GBKKL należy zaliczyć do fazy wczesnej i początków fazy klasycznej tejże jednostki, według ujęcia R. Grygiela (2008). Według tego autora GBKKL w całości: „została uformowana przez społeczności późnej kultury ceramiki wstęgowej kłutej” (Grygiel 2008, 1960). Materiały ze Smółska 2 w wielu punktach wykazują na bezpośrednią styczność inwentarzy KCWK i GBKKL oraz ich współwystępowanie w szeregu obiektach, co może potwierdzać to twierdzenie. Jednocześnie naszym zdaniem, w inwentarzach tejże grupy, jak również i późnej KCWK nie można, nie zauważać także wkładu innych ugrupowań z szerokiego kręgu lendzielsko-półgąskiego do którego jest zaliczana także przez wielu innych badaczy (Kulczycka-Leciejowiczowa 2004, 2006, 19). Również dla tej jednostki kulturowej dysponujemy szeregiem kilkunastu dat C14, które sytuują jej inwentarze w przedziale: 4500-4000/3900 BC.

Piąty poziom osadniczy tworzy 117 obiektów oraz materiały ceramiczne i krzemienne powiązane z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych (dalej: KPL). Ogółem pozyskano 6138 fragmentów naczyń, około 150 wyrobów krzemienych, liczne kości zwierzęce oraz nieliczne wyroby kamienne. Materiały i obiekty tejże kultury obejmują w pasie autostrady obszar około 5 hektarów, tworząc trzy wyraźne skupiska (A, B i C) o odmiennym charakterze, jak i chronologii (Ryc. 4). Skupisko A (północne) grupuje kilka obiektów w postaci jam i glinianek z których pozyskano materiały pozwalające na ich sytuowanie w fazie sarnowskiej. Natomiast w skupisku B mamy oprócz rozległej glinianki także do czynienia z 6 pochówkami szkieletowymi niewielkiego cmentarzyska. Groby szkieletowe są zazwyczaj w dość złym stanie, i pozbawione z wyjątkiem jednego, jakiegokolwiek wyposażenia. Zwłoki były układane na wznak z różnym usytuowaniem głowy w stosunku do kierunków świata. Obserwujemy układ w przybliżeniu z głową na północny-zachód, południowy-zachód oraz zachód. Jeden z pochówków był wyposażony w amforę o czterech guzach na barkach brzuśca, z krótką cylindryczną szyjką, pozbawioną dodatkowej ornamentyki. W skupisku C, wysuniętym najbardziej na południe, obok bardzo dużej glinianki i pojedynczych jam, na szczególną uwagę zasługuje odkrycie tzw. rowów. Są to ciągi rowów odcinkowych, o niezbyt dużej szerokości i głębokości, rzędu

kilkudziesięciu centymetrów, ale w niektórych przypadkach dość znacznej długości. Materiały z tego skupiska możemy wiązać z wczesną fazą wiórecką. Ze względu na brak miejsca prezentujemy tutaj jedynie formy przewodnie naczyń z tego horyzontu znalezisk, gdzie na szczególną uwagę zasługuje ze względu na formę i zdobnictwo rozkami na krawędzi jedna z mis (Ryc. 11:8).

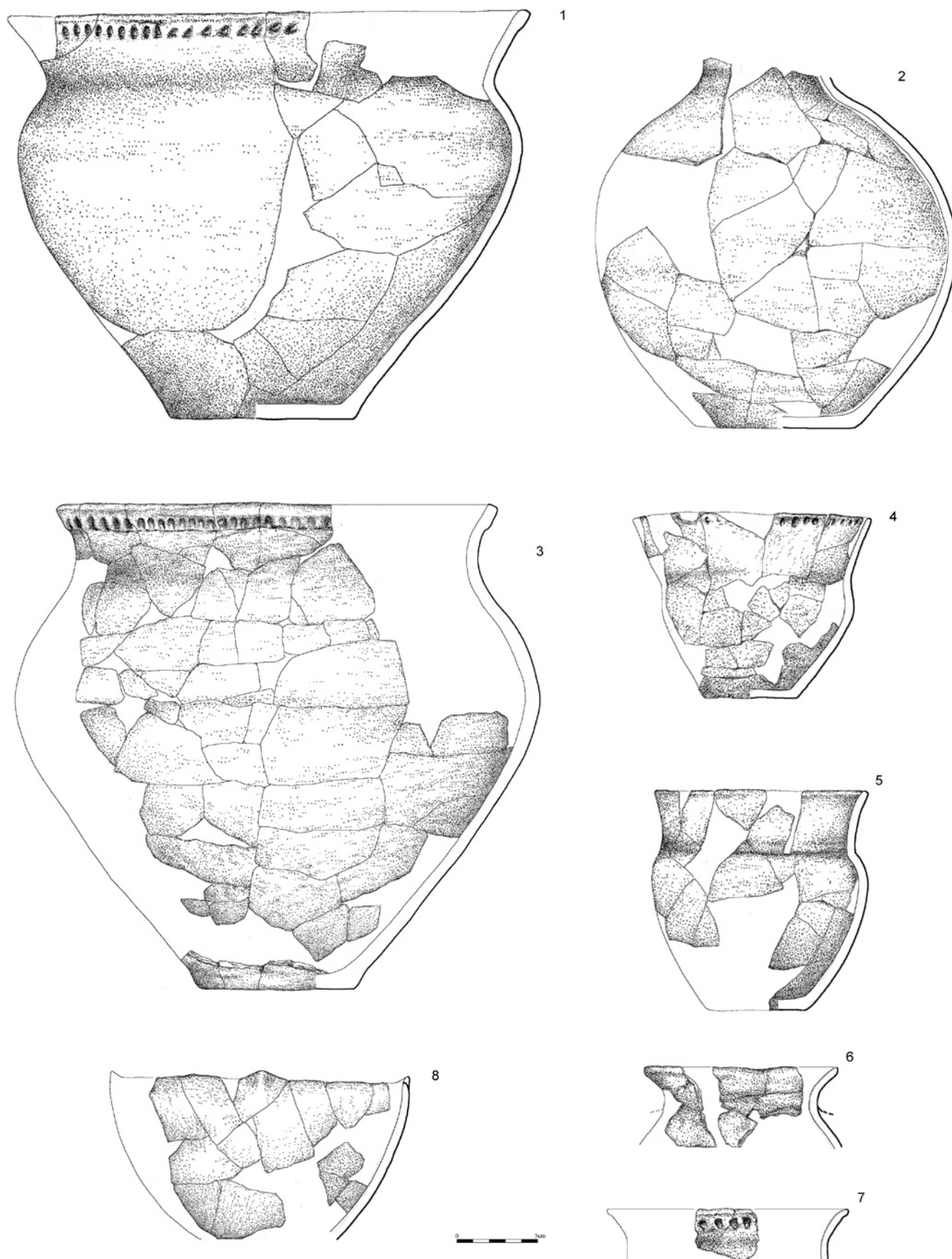
Szósty i siódmy poziom związany jest z krótkotrwałymi epizodami (?) osadnictwa kultury iwieńskiej (dalej: KI) oraz kultury trzcinieckiej (dalej: KT), których społeczności pozostawiły po sobie dwanaście jam datowanych materiałami ceramicznymi (Ryc. 4). Rozrzut obiektów i materiałów ceramicznych na obszarze objętym badaniami wskazuje, że możemy mieć tutaj do czynienia z kilkoma niezależnymi epizodami osadniczymi, których największe zagęszczenie obserwujemy w partii

Ryc. 10. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów grupy brzesko - kujawskiej kultury lengyelskiej z obiektów: (1) obiekt 510; (2) obiekt 516; (3) obiekt 882 (skupisko południowe); (4, 5) obiekt 1180 - skupisko północne (rys. E. Górska)

Fig. 10. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture from the following objects: (1) object 510; (2) object 516; (3) object 882 (southern concentration); (4, 5) object 1180 - northern concentration (drawing by E. Górska)

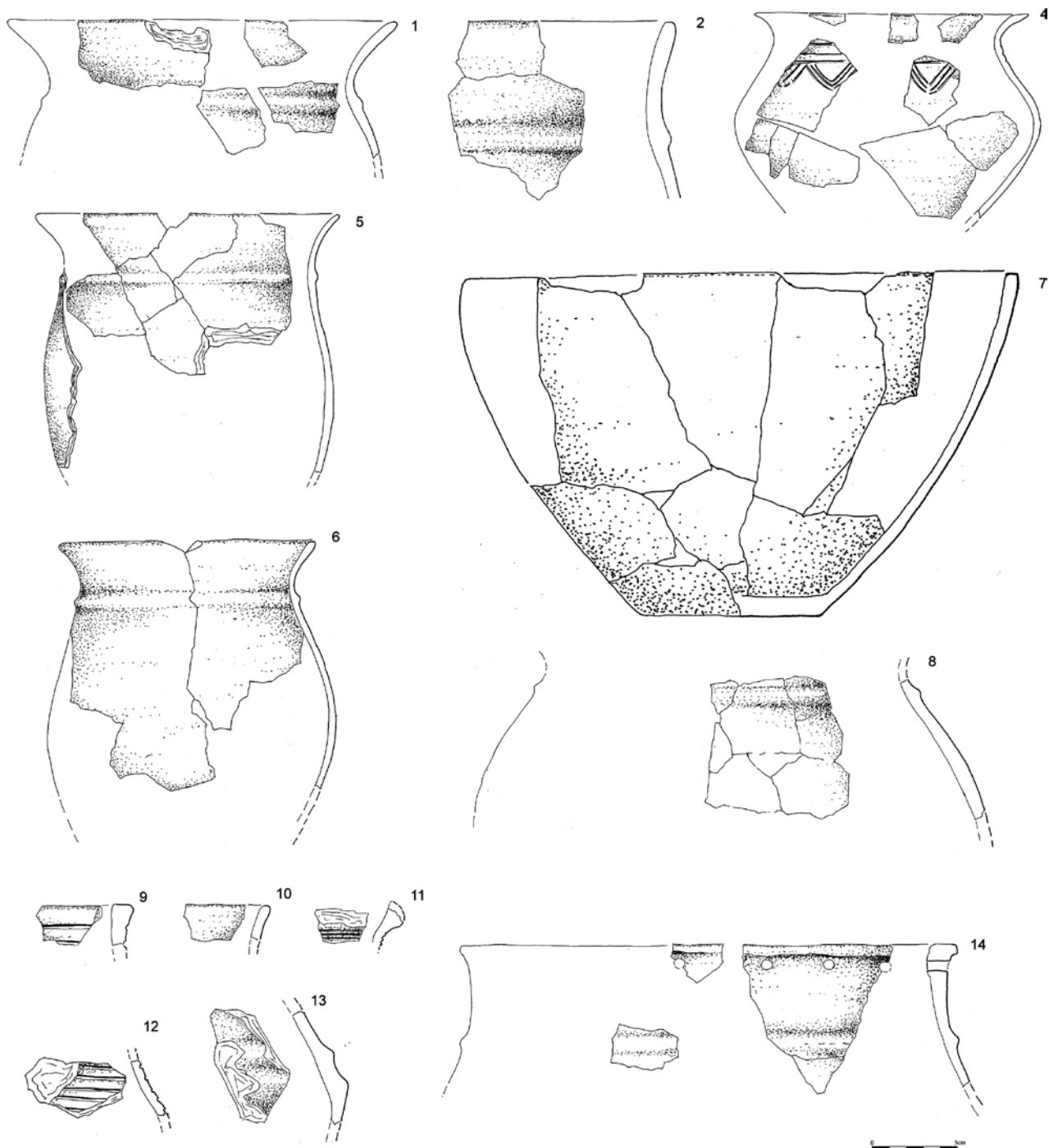
północnej stanowiska z pojedynczymi w części południowej. Ogółem do tych poziomów zaliczono 297 fragmentów naczyń glinianych.

Na podstawie analizowanego materiału ceramicznego, pod względem technologicznym i morfologicznym, można wyróżnić dwa horyzonty osadnictwa. Pierwszy należy łączyć z KI fazy IIIa według A. Koško (1979) lub

Ryc. 11. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury pucharów lejkowatych z obiektów: (1, 2) obiekt 1040; (3) obiekt 1111; (4-7) obiekt 1268; (8) obiekt 1919 – nisza B (rys. E. Górską)

Fig. 11. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Funnel Beaker culture from the following objects: (1, 2) object 1040; (3) object 1111; (4-7) object 1268; (8) object 1919 – niche B (drawing by E. Górską)

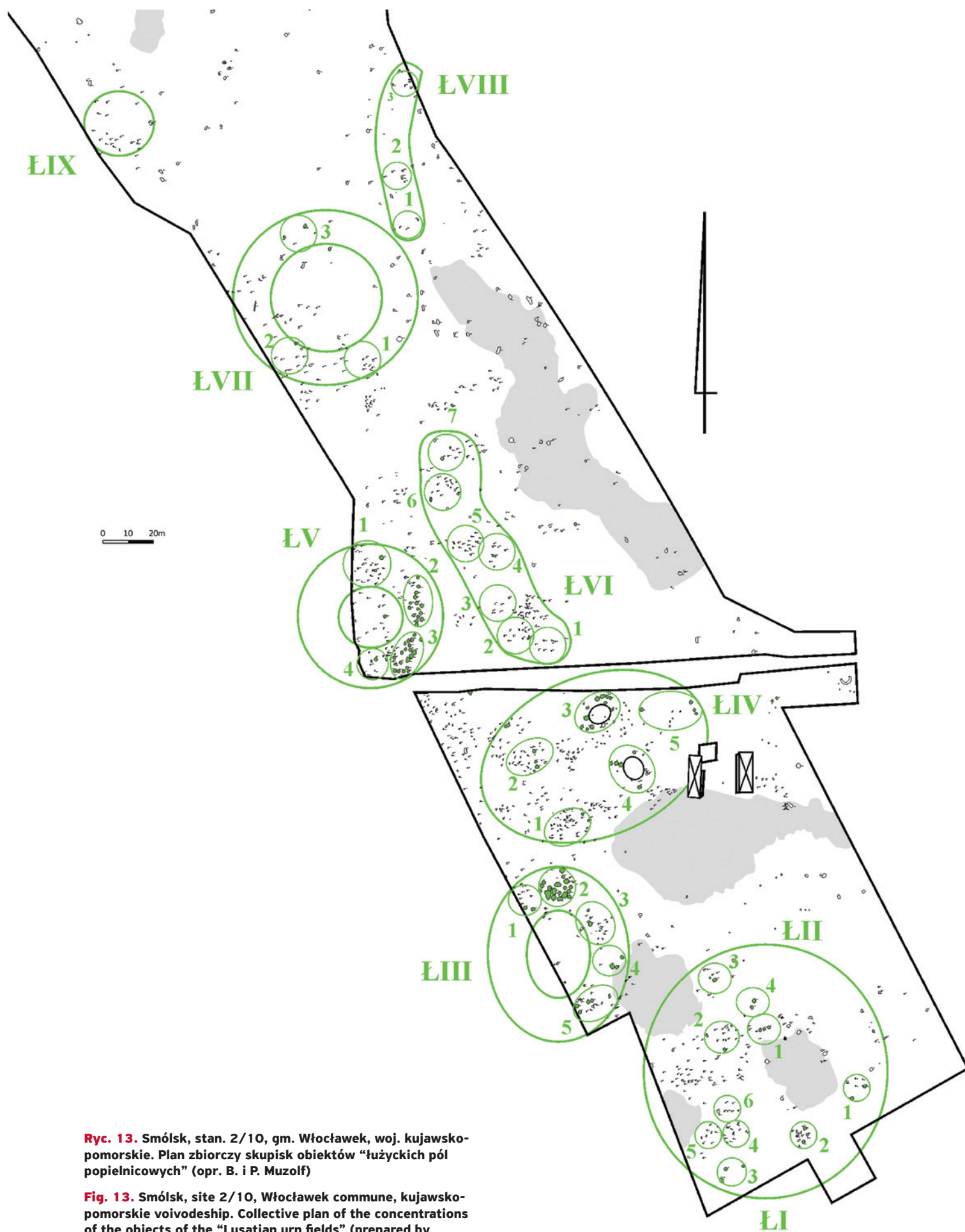

Ryc. 12. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury iwieńskiej i kultury trzcinieckiej z obiektów i warstwy: (1) obiekt 1280; (2) obiekt 1651; (3-7) obiekt 1707; (8) 1929 (skupisko północne) 9-13 warstwa; (14) obiekt 116 – skupisko południowe (rys. P. Muzolf)

Fig. 12. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Iwno culture and the Trzciniec culture from the following objects and layer: (1) object 1280; (2) object 1651; (3-7) object 1707; (8) 1929 (northern concentration) layers 9-13; (14) object 116 – southern concentration (drawing by P. Muzolf)

z przyjętymi horyzontami HT₁/HT₂ posiadającymi w swoim inwentarzu naczynia o cechach iwieńskich. Takie materiały występują w północnej części stanowiska. Podstawowym wyróżnikami tej fazy są garnki esowate zdobione poziomą dookólną listwą umieszczaną na brzuchu oraz zwieńczone krawędzią należącą do typu e (Makarowicz 1998b, 65). Poza zdobnictwem listwą wystąpiło jedno naczynie zdobione delikatnymi rytymi liniami horyzontalnymi i festonami poniżej (Ryc. 12:1-8).

Elementem pozwalającym zaliczyć owe materiały do tej fazy osadniczej jest także rodzaj zastosowanej receptury do produkcji naczyń. W domieszcze stosowano średni i drobny tłuczeń kamienny o barwie białej i duże ilości miki. Tak więc wydaje się, że stosowne jest zaliczyć owe materiały do III fazy KI, która datowana jest pomiędzy 2050 a 1850 cal BC (Makarowicz 1998a, 156). Czas funkcjonowania społeczności III fazy KI przypada na okres określany także jako horyzont prototrzciniecki z datami

Ryc. 13. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan zbiorczy skupisk obiektów "łużyckich pól popielnicowych" (opr. B. i P. Muzolf)

Fig. 13. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Collective plan of the concentrations of the objects of the "Lusatian urn fields" (prepared by B. & P. Muzolf)

pomiędzy 2400/2350-1950/1900 BC (Makarowicz 1998a, 158.) Wystąpienie w tym zespole naczyń w formie wazy w obiekcie 1707 zdobionego za pomocą poziomych linii rytych i festonów pod spodem, notowane jest przede wszystkim w klasycznej fazie KT, ale łączy się z wpływami kręgu leśnego (Górski, *et al.* 2011). Tak więc nasze materiały należałoby umieszczać w latach 2050, a 1950 cal BC.

Z drugą fazą osadniczą łączymy materiały zlokalizowane w strefie południowej stanowiska. W tej grupie znajdują się również formy esowate zdobione listwą poziomą lecz wyróżniamy także kilka fragmentów zdobionych przy pomocy poziomych dookólnych głębokich linii rytych (Ryc. 12:9-14). W odróżnieniu od strefy północnej w tym zbiorze wylewy były pogrubione i ścięte prosto lub skośnie. Odmienny jest także sposób schudzenia masy ceramicznej naczyń, gdzie wykorzystuje się głównie gruby i rzadko średni tłuczeń kamienny barwy białej i różowej.

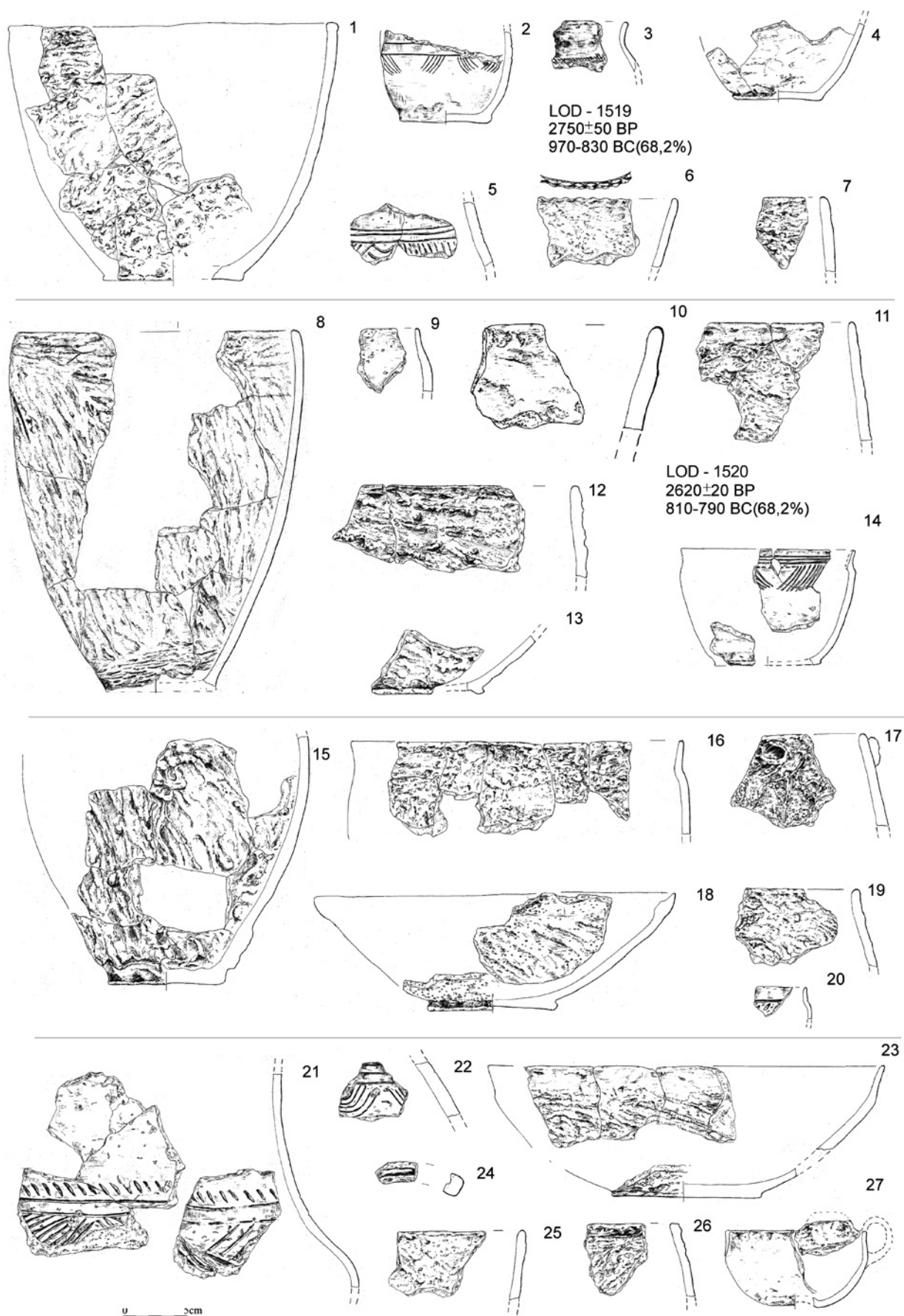
Widoczne są w tym materiale już ukształtowane cechy klasycznotrzcinięckie i możemy je datować na czasy HT4, co daje nam przedział czasowy między: 1650-1450 BC (Makarowicz 2010, 31).

Poziom ósmy jest drugim co do liczebności obiektów oraz znalezisk ruchomych odkrytych na stanowisku i przynależy do wschodniowielkopolskiej grupy pól popielnicowych kultury łużyckiej (dalej: KŁ). Do tego poziomu chronologicznego zaliczono 255 obiektów oraz: 10 260 fragmentów naczyń, kilka tysięcy muszli małż, kilkaset fragmentów kości, oraz kilkadziesiąt wyrobów kamiennych, krzemienych, rogowych oraz kościanych. Zdecydowana większość tychże materiałów pochodzi z jam zasobowych oraz odpadkowych, pozostałe z dołów posłupowych oraz skupisk ceramiki.

Obiekty KŁ okupują południową strefę terenu objętego badaniami (Ryc. 4). W obszarze tym można jednak pokusić się o wyznaczenie mniej lub bardziej zwartych skupisk obiektów, które naszym zdaniem mogą być wyznacznikiem różnoczasowych i niezależnych jednostek przestrzennych osadnictwa KŁ (Ryc. 13). Charakter tychże skupisk, których wyróżniliśmy dziewięć (ŁI-ŁIX), jest także zróżnicowany, tak pod względem ilości obiektów, ich rodzaju i ilości materiałów zabytkowych. Z tego też powodu przypuszczamy, że skupiska oznaczone, jako ŁI – ŁV mogą być pozostałościami osad dłużej trwających, natomiast pozostałe są pozostałościami ewentualnych obozowisk lub też śladem eksploatacji terenu, np. ŁIX. Tylko szerokopłaszczyznowy wykop badawczy umożliwił ogólniejszy wgląd w rozplanowanie przestrzenne takich układów. W ramach poszczególnych skupisk wyraźnie wydziela się mniejsze ugrupowania obiektów,

w których części upatrujemy pozostałości po hipotetycznych zagrodach. Jednak i takie ugrupowania obiektów wyraźnie różnią się między sobą, gdyż mamy tutaj do czynienia z układami pojedynczych jam zasobowych, odpadkowych, występujących w kontekście dołów posłupowych pochodzących z ewentualnych domów mieszkalnych, jak i skupiska jedynie samych jam zasobowych. W pierwszym przypadku, takie ugrupowanie możemy interpretować, jako pozostałości pojedynczych zagród, ale w drugim przypadku mamy już do czynienia z wyraźnym przeznaczeniem jedynie gospodarczym, przechowalniczym. Ugrupowania drugiego typu mają także swoje miejsce w ogólnym rozplanowaniu przestrzennym potencjalnej osady. Odsłonięte układy dołów posłupowych wchodzących w skład „zagród” tworzą zazwyczaj niewielkie powierzchniowo, czworokątne budynki wsparte najczęściej na 4-6 lub 8 słupach. Takich budynków jest co najmniej kilkanaście, w tym kilka układów bardzo czytelnych. Oczywiście odnotowano także inne układy, będące pozostałościami po innych konstrukcjach osadowych. Wydaje się, że na przebadanym obszarze należy liczyć się z relikami kilkufazowego osadnictwa KŁ z VEB po HaD. Bardzo liczny materiał ceramiczny jest trudny do przedstawienia w dostatecznym wyborze. Tym niemniej prezentujemy materiały z kilku obiektów datowanych C14 (Ryc. 14, 15). W inwentarzu ceramicznym najliczniejsze są garnki o różnych formach, od donicowatych, po jajowate i z wydzieloną szyjką (Ryc. 14:1, 8, 15; 1, 14, 17). Wśród waz, to najczęściej formy duże, baniaste, z cylindryczną lub lekko stożkową szyją, często zdobione wąskimi kanelurami w różnorodnych układach (Ryc. 14:5, 21, 22; 15:5). Ponadto notujemy silnie zróżnicowane formy mis z uchami, jak i bez, z charakterystycznymi rogowatymi akcentami na krawędziach (Ryc. 15:2), którym często towarzyszy zdobnictwo krawędzi skośnymi kanelurkami. Szczególną odmianą są misy półkuliste, zdobione bogatym płaszczyznowym „zaszcypywaniem” całej powierzchni i karbowaniem krawędzi (Ryc. 15:13). Uzupełnieniem tego zestawu są formy kubków (Ryc. 14:2, 4; 15:4) i czerpaków (Ryc. 14:27; 15:7, 11, 15). Ze względu na formy, a w szczególności na stylistykę zdobniczą niewątpliwie powyższe materiały trzeba generalnie w swej masie zaliczyć do wschodniowielkopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Na szczególną uwagę zasługuje znalezienie w obiekcie KŁ kilku rogowych półwyrobów zapewne grotów strzał. Ważnym odkryciem jest pozyskanie także fragmentu niszczonej formy odlewniczej do wyrobu „ozdób” prętowych (Ryc. 14:24), co może świadczyć o obecności metalurgii brązowniczej na tym stanowisku. Równie interesującym znaleziskiem jest odkrycie w kilku jamach zasobowych, od kilkunastu po

Ryc. 14. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury łużyckiej z obiektów. Skupisko ŁIII: (1-7) obiekt 468; (8-14) obiekt 673; skupisko ŁIV: (15-20) obiekt 5; (21-27) obiekt 14 (rys. B. Łuczak-Kłtyś)

Fig. 14. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Lusatian culture from the following objects: concentration ŁIII: (1-7) object 462; (8-14) object 673; concentration ŁIV: (15-20) object 5; (21-27) object 14 (drawing by B. Łuczak-Kłtyś)

kilka tysięcy muszli małż. Wykonane badania specjalistyczne przez prof. Beatę M. Pokryszko z Uniwersytetu Wrocławskiego wykazały, że mamy tutaj do czynienia z muszlami szczeżui, odmiany która jest charakterystyczna dla wód wolno stojących lub też wolno płynących. Tak duże nagromadzenie owych muszli w szeregu jamach wskazuje, że były one magazynowane w celach konsumpcyjnych, tak dla zwierząt (trzoda), jak również być może dla ludzi. Jedynym znaleziskiem przedmiotu metalowego, który możemy łączyć z tym poziomem jest fragment szpili brązowej, niestety z ułamaną główką. Uzyskane daty C14 dla kilku obiektów tego horyzontu kulturowego sytuują go w przedziale 970-790 BC.

Poziom dziewiąty osadnictwa pradziejowego wyznaczają dwa silnie uszkodzone groby ciałopalne z okresu lateńskiego, które generalnie możemy przypisać do najstarszego horyzontu znalezisk kształtującego się nowego kręgu kulturowego, jakim jest kultura przeworska. Oba groby odkryto tuż pod warstwą orną, dlatego też są bardzo zniszczone. Szczególnie jeden z nich, który dostarczył tylko niewielkiej ilości przepalonych kości oraz kilku fragmentów naczyń ceramicznych, w tym co najważniejsze krawędzi wylewu z zewnętrznym pogrubieniem i śladami fasetowania od wewnątrz. Drugi grób, znacznie lepiej zachowany, jest przykładem grobu jamowego, w którym kości i wyposażenie zostało zdeponowane, być może w jakimś pojemniku organicznym, w niewielkim dołku o średnicy rzędu 20-30cm. Na wyposażenie tego pochówku składało się ponad 150 fragmentów przepalonych naczyń, kilkadziesiąt grudek polepy z jakiegoś przepalonego przedmiotu, oraz żelazna, miniaturowa jastorfska zapinka kulkowa, żelazne szydło oraz prawdopodobnie żelazna igła (Ryc. 16).

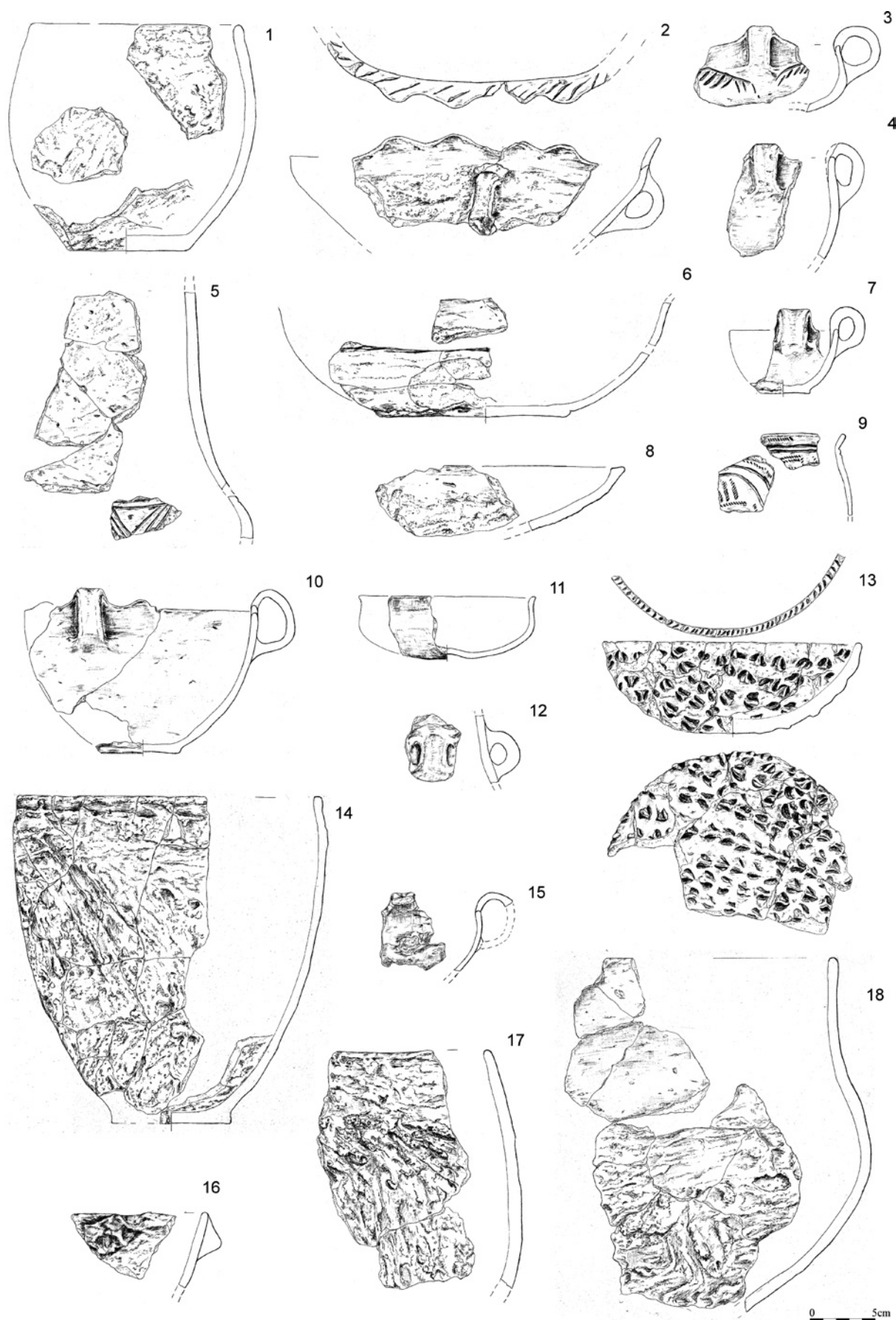
Fragmety naczyń udało się złożyć w niewielki baniasty kubek z taśmowatym uchem, umocowanym tuż pod krawędzią wylewu i wspartym na barkach naczyń. Forma tego naczyń, jak i sposób opracowania, pozwala jednoznacznie przypisać je co najmniej do fazy A kultury przeworskiej, ale obecność zapinki jastorfskiej, która ma analogie datowane głównie na LtC, pozwala na dopuszczenie możliwości, iż odkryte dwa odosobnione groby mogą być również przypisane do horyzontu znalezisk przedprzeworskich, identyfikowanych z grupami kręgu jastorfskiego, przemieszczającymi się przez ziemie polskie z północnego-zachodu na południowy-wschód. Znalezisko ze Smółska wpisuje się w ten szlak wiodący przez Kujawy, ku Wiśle, itd. (Grygiel 2004). Z tego też powodu owe dwa odosobnione groby mają szczególnie znaczenie dla tej problematyki.

Wyróżnione powyżej poziomy chronologiczno – kulturowe zamykają listę jednostek kulturowych osadnictwa

pradziejowego na obszarze poddanych badaniom na stanowisku Smólsk 2/10.

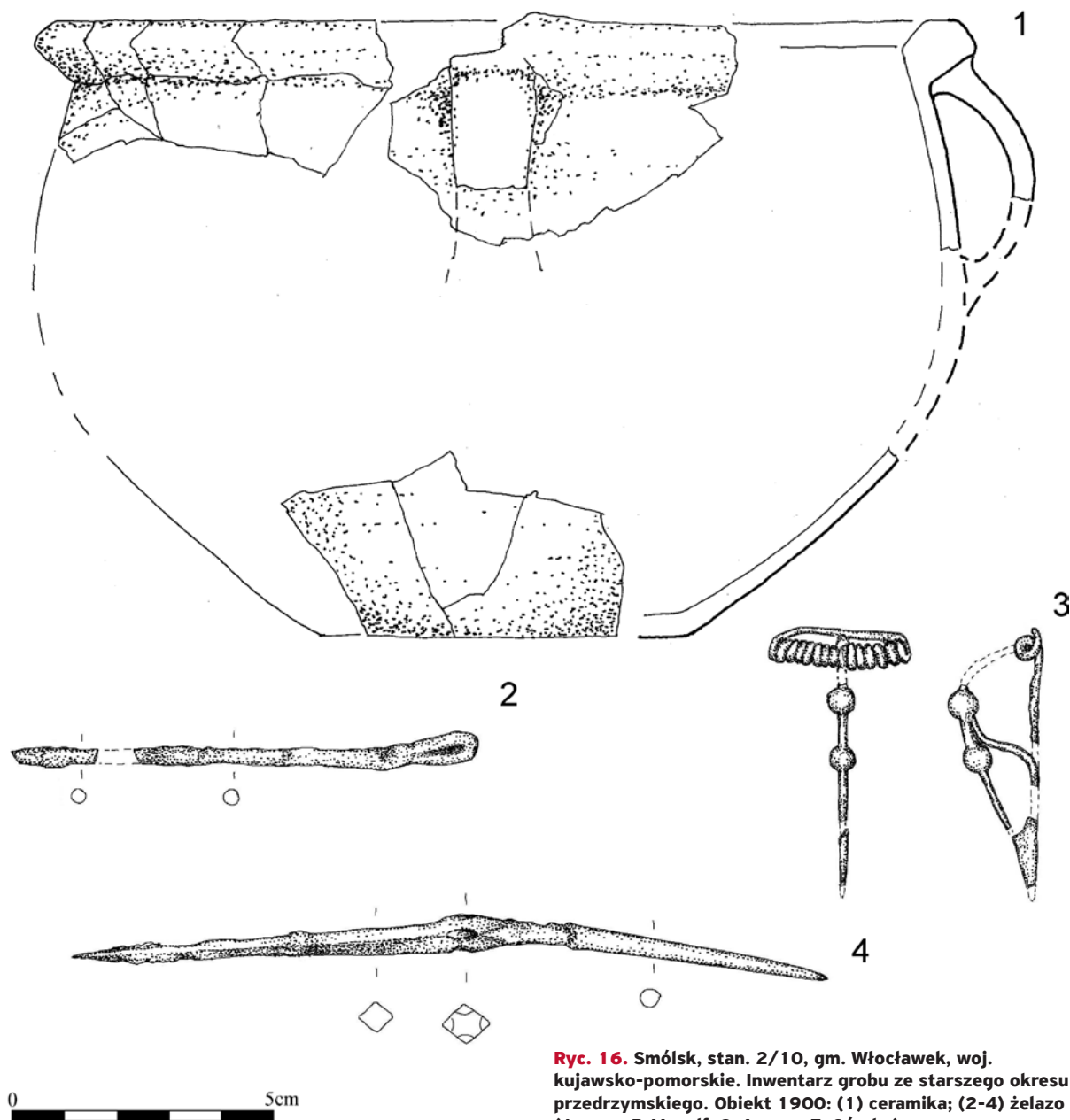
Gwoli ścisłości należy jednak wspomnieć, że na obszarze przebadanym z warstwy kulturowej pozyskano także 297 fragmentów naczyń, które można przypisać do okresu średniowiecznego (XIV-XV/XVI w.) i czasów nowożytnych. Wśród tychże materiałów wyróżniono także fragmenty kafli płytowych, jak również garnkowych, co może sugerować ich pochodzenie z jakiejś zabudowy ewentualnie dworskiej. Te dwa poziomy chronologiczne pozbawione jednoznacznych obiektów są wynikiem powstawania i funkcjonowania pobliskiej wsi Smólsk oraz rolniczą eksploatacją pól.

Równoległe z badaniami archeologicznymi podjęto szeroko zakrojone badania geomorfologiczne, prowadzone przez dr Piotra Kittla z Uniwersytetu Łódzkiego. Specyfiką badanego stanowiska było odkrywanie na obszarze objętym wykopem wielu bardzo rozległych naturalnych obniżen terenowych, wypełnionych czarnymi utworami glębowymi. Ich powierzchnie sięgały od kilku do kilkunastu arów i głębokości do rzędu stu kilkudziesięciu centymetrów (180 cm). Z ich nawarstwień, zwłaszcza spągowych, pozyskiwano liczne materiały KCWR. Znaleziska te wskazywały, że pierwotne ukształtowanie powierzchni terenu było znacznie bardziej urzeźbione niż to obserwujemy obecnie. Odkrywane obiekty pradziejowe prawie zawsze trzymały się „wałów” i partii wyższych okalających owe zagłębienia. Ponadto prospekcja terenowa ujawniła obecność znacznego obniżenia na południowo-wschodnim skraju badanego stanowiska w naturalnej dolinie, którą płynie obecnie (często okresowo) niewielki częściowo sztucznie uregulowany ciek wodny. Podjęte wiercenia świdrem geologicznym ujawniły obecność w tym miejscu kopalnego jeziora. Profil badawczy uzyskany w wyniku tych wierceń sięga blisko 10 metrów i jest podstawą do przeprowadzenia analizy profilu palinologicznego. Uzupełnieniem tychże wierceń było wykonanie trzech wykopów geologicznych na obszarze tego kopalnego jeziora. W wykopach tych uchwycono jego północną krawędź, a w dwóch wykopach centralnych, odkryto m.in. grube warstwy torfów powstałych w wyniku jego zarastania. Z wszystkich pobrano próby do analiz specjalistycznych. Ostatnim uzupełnieniem tychże badań była realizacja dwóch wykopów geologicznych usytuowanych w pasie autostrady, które miały na celu powiązanie stratygrafii stanowiska ze stratygrafią nawarstwień w partii brzegowej odkrytego „jeziora”. Podstawowy wykop o długości blisko 115 metrów i szerokości 4 metrów ujawnił stratygrafię powstawania nawarstwień na stoku u podnóża stanowiska, jak również odślonił część nawarstwień związanych już z istnieniem

Ryc. 15. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór materiałów kultury łużyckiej z obiektów. Skupisko ŁIV: (1-12) obiekt 82; (13) obiekt 471; skupisko ŁVII: (14-18) obiekt 1001 (rys. B. Łuczak-Kłȳs)

Fig. 15. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Selection of materials of the Lusatian culture from the following objects. Concentration ŁIV: (1-12) object 82; (13) object 471; concentration ŁVII: (14-18) object 1001 (drawing by B. Łuczak-Kłȳs)

Ryc. 16. Smólsk, stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Inwentarz grobu ze starszego okresu przedrzymskiego. Obiekt 1900: (1) ceramika; (2-4) żelazo (1 - rys. P. Muzolf, 2-4 - rys. E. Górską)

Fig. 16. Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Inventory of a grave from the older Pre-Roman period. Object 1900: (1) ceramics; (2-4) iron (1 - drawing by P. Muzolf, 2-4 - drawing by E. Górską)

samego „jeziorka”. Uchwycono m.in. warstwy z bardzo licznymi muszlami ślimaków i małż. To odkrycie może pozostawać w bezpośrednim związku z licznie odkrywaniem muszlami małż, tak w obiektach neolitycznych (m.in. KCWR), jak również w obiektach KŁ na badanym stanowisku.

Stanowisko Smólsk 2/10, pomimo znacznego obszaru objętego badaniami, sięgającego blisko 9 hektarów (wraz z wykopami geologicznymi), jest o wiele rozleglejsze i obszar tego kompleksu osadniczego pozostający poza pasem autostrady jest znacznie większy, wychodząc poza jej przebieg tak na zachód, jak i na wschód. Relikty tego bardzo złożonego osadnictwa pradziejowego niewątpliwie sięgają północno-wschodnich zabudowań wsi Smólsk, położonych nad naturalną doliną z szeregiem oczek wodnych. Podobnie jest w partii południowej badanego

obszaru. Tutaj również odkrywane obiekty wykraczają poza autostradę. Nie można wykluczyć, że osadnictwo ze stanowiska 2 łączy się z podobnym chronologicznie i kulturowo stanowiskiem Smólsk 4, położonym około 300-400 m na zachód od przebiegu autostrady, które było już rozpoznawane wykopaliskowo przez R. Grygiela (Grygiel 2008). Cały ten obszar może tworzyć wspólny kompleks osadniczy o powierzchni rzędu kilkunastu hektarów, gdzie mamy do czynienia z niesłychanym nagromadzeniem osadnictwa zwłaszcza neolitycznego i to z najstarszych poziomów chronologicznych.

Materiały ze stanowiska 2/10 w Smólsku są niesłychanie ważnym uzupełnieniem monumentalnej pracy

R. Grygiela (2004; 2008) dotyczącej neolitu rejonu Brześcia Kujawskiego i Osłonek, wprowadzając szereg nowych ustaleń i uściśleń.

Podsumowując, należy uznać, że stanowisko 2/10 w Smółsku należy do wyjątkowych pod każdym względem, o bardzo dużym znaczeniu naukowym, zwłaszcza w odniesieniu do okresu starszego neolitu. Jego znaczenie niewątpliwie wykracza poza ramy regionu

kujawskiego i urasta do rangi jednego z największych, najstarszych i najszerzej rozpoznanych stanowisk neolitycznych Polski. Z tego też powodu niewątpliwie duże znaczenie ma objęcie przez WUOZ we Włocławku ścisłym nadzorem konserwatorskim wszelkich działań inwestycyjnych podejmowanych w rejonie Smółska, zwłaszcza w otoczeniu obszaru określonego jako stanowisko 2/10 oraz 4.

Bibliografia

- Czerniak L. 1978. Konary, woj. Bydgoszcz, stan. 20. Obozowisko ludności kultury lendzielskiej (Ze studiów nad rozwojem kultur wstęgowych na Kujawach). *Sprawozdania Archeologiczne* 30, 33 – 55.
- Felczak, J. 2007. Stroke-Ornamented Pottery culture in the Starogard Lakeland (Northern Poland). W: J. K. Kozłowski, P. Raczky (red.), *The lengyel, Polgar and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 501-516.
- Gilewska S. 1986. Podział Polski na jednostki geomorfologiczne. *Przegląd Geograficzny* 58, 1-2, 15-40.
- Gilewska S. 1999. Rzeźba. W: L. Starkel (red.), *Geografia Polski. Środowisko Przyrodnicze*. Warszawa, 243-287.
- Grygiel M. 2004. Problemy chronologii i przynależności kulturowej materiałów o charakterze jastorfskim z Brześcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko – Kujawskiej*. Poznań, 13-82.
- Grygiel R. 2004. *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek. Wczesny neolit. Kultura ceramiki wstęgowej rytej 1* (= Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 8). Łódź.
- Grygiel R. 2008. *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek, tom II, Środkowy neolit. Grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej 2* (= Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 11). Łódź.
- Górski J., Makarowicz P., Wawrusiewicz A. 2011. *Osady i cmentarzyska społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego w Polesiu, stanowisko 1, woj. łódzkie*. Łódź.
- Kaczanowska M., Kozłowski K. J. 2006. Grupa samborzec-opatowska, W: M. Kaczanowska (red.), *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich. Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi* (= Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie 1). Kraków, 23-36.
- Kadrow S. 2006. Kultura malicka, W: M. Kaczanowska (red.), *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich. Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi* (= Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie 1). Kraków, 63-76.
- Kirkowski R., Sosnowski W. 1994. Kultura późnej ceramiki wstęgowej na ziemi chełmińskiej. W: T. Wiślański (red.), *Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej*. Toruń, 115-134.
- Klimaszewski M. 1994. *Geomorfologia*. Warszawa.
- Kondracki J. 1994. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.
- Kondracki J. 2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa.
- Kośko A. 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*. Poznań.
- Kulczycka – Leciejowiczowa A. 2006. Kultura ceramiki wstęgowej klutej w południowej Polsce, W: M. Kaczanowska (red.), *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich. Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi* (= Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie 1). Kraków, 9-22.
- Kulczycka – Leciejowiczowa A. 2008. *Samborzec, studium przemian kultury ceramiki wstęgowej rytej*. Wrocław.
- Makarowicz P. 1998a. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*. Poznań.
- Makarowicz P. 1998b. Kujawski nurt trzcinieckiego kręgu kulturowego – podstawy taksonomiczne. W: A. Kosko, J. Czebreszuk (red.), *TRZCINIEC – system kulturowy czy interkulturowy proces?* Poznań, 33-60.
- Makarowicz P. 2010. *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań.
- Molewski P. 2007. *Neotektoniczne i glacydynamiczne uwarunkowania wykształcenia plejstocenu Wysoczyzny Kujawskiej*. Toruń.
- Rybicka M., Wysocki J. 2002-2003. Materiały kultury późnej ceramiki wstęgowej z Równiny Dolnej, st. III, gm. Korsze, woj. warmińsko – mazurskie (wyniki badań w 2001 roku). *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 42, 79-107.
- Zápotocká M. 1970. Die Stichbandkeramik in Bohmen und in Mitteleuropa. W: H. Schwabedissen (red.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa*. Köln, 1-66.

Summary

Błażej Muzolf, Piotr Kittel, Przemysław Muzolf

Report on research work in a multicultural settlement complex in Smólsk, site 2/10, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship

Site 2/10 in Smólsk (AZP 48-47/9, 43), Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship, was put under rescue archaeological research in connection with an investment being carried out there – the A1 motorway (Fig. 1). Research work was carried out by the Professor Konrad Jazdzewski Foundation for Archaeological Research under the supervision of B. Muzolf in the years 2008-2009. Substantial supervision of all the works, as well as scientific consultation were provided by Professor Ryszard Grygiel.

During this time, research encompassed an area of 867,37 ares (Fig. 2), and 2115 archaeological objects, including clay huts, storage pits and waste pits, postholes, burials in clay huts, skeleton and cremation graves, ditches, as well as isolated hearths and a concentration of ceramics were discovered (Fig. 4). A total of 63 320 historical items were excavated from the layers and the objects.

After an analysis of the materials and objects found, we may assign them to several chronological-cultural levels.

The oldest complex, which we are associating with the Late Palaeolithic Era or the Early Mesolithic, is a set of several dozen artefacts in the form of arched backed blades, among others (Fig. 5).

The second level comprises ceramic, flint, stone, and bone objects and wares of the Linear Band Pottery culture (hereinafter referred to as: LBPC). On account of the number of objects and the chronology of historical materials, this is the basic chronological-cultural level in the site in question. 114 objects (with historical material), and 20 094 fragments and complete wares, as well as numerous stone, flint, etc. wares were classified as ELBK. The objects form two concentrations which correspond to two settlements. The analysis of ceramic materials which was carried out made it possible to explicitly state that in the case of both settlements, we are dealing with materials associated with the phases distinguished in our area: IA – the Gniechowice phase, IB – the Zofipole phase, and generally the musical note phase II (Fig. 6, 8). Undoubtedly, the most sensational discovery is the uncovering of a more than 5-meter deep LBPC well with a rich set of wares (Fig. 7).

The third cultural level comprises objects and materials of the Stroked Pottery culture (hereinafter referred to as: SPC) forming a complex made up of 23 objects, and 6,049 ware fragments, several hundred flints, a series of stone wares, and numerous animal remains. SPC objects form three concentrations within the excavation, and they are most probably

remains of three independent settlement organisms. The style of ornamentation of these wares, as well as their forms, indicate that in this case, we are dealing with the younger range of SPC, which may be clearly situated in phase IVb, and in phase V, according to M. Zapotocka. Among the obtained wares, goblets with tall (empty) stems and quadrangular cups, richly decorated with stroked ornaments (Fig. 9:4) are worthy of special attention.

The fourth chronological level is connected with the settlement of the Brześć Kujawski group of Lengyel culture (hereinafter referred to as: BKGLC). We have included 26 objects and 7 human burials, as well as 4,981 fragments of earthenware, numerous flint wares, and animal bone remains in this level. Objects included in the BKGLC form two concentrations: southern – probably settlements, and northern, which may be campsite remains or a trace of the area's exploitation (Fig. 4). A rich ceramic set is represented by amphoras, various bowls, etc. (Fig. 10:1-3).

The fifth settlement level comprises 117 objects, and ceramic and flint materials connected with the settlement of the Funnel Beaker culture. A total of 6138 fragments and complete wares, approximately 150 flints, numerous animal bones, and some stone wares were obtained. Materials and objects of this culture encompass an area of about 5 ha in the motorway strip, forming three distinct concentrations of different character and chronology corresponding to the Sarnowo and the early Wiórek phases (Fig. 4).

The sixth and seventh levels are connected with short episodes (?) of settlement of the Iwno culture and the Trzciniec culture, whose communities left behind fourteen pits dated by ceramic materials (Fig. 4, 12).

The eighth level, second one in terms of the number of objects and movable finds, belongs to the eastern Greater Poland group of urn fields of the Lusatian culture (hereinafter referred to as: LC) (Fig. 14, 15). 255 objects, as well as 10 260 fragments of wares, several thousand mussel shells, several hundred bones, and several dozen stone, flint, horn, and bone wares have been included. It seems that in the researched area, one needs to consider relics of several-phase LC settlement, from the break of Late Bronze Age – Early Iron Age (VBE/HaC) to HaD inclusive, probably.

The ninth level of prehistoric settlement is determined by two severely damaged cremation graves from the La Tène period, which may be generally assigned to the oldest range of finds of the developing new cultural circle, i.e. the Przeworsk culture with Jastorf elements, e.g. a ball clasp (Fig. 16).

Neolithic materials from the Smólsk site 2/10 are an extremely important complement of R. Grygiel's monumental work concerning the Neolithic Era of the Brześć Kujawski and Osłonki area, contributing to a series of new findings and more accurate information.